

Нуршанов Азамат Абубакирұлының
«6D020600 – Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алуға ұсынылған «Заманауи әлемдік геосаясат контекстіндегі
жаңа исламдық ағымдар» атты диссертациялық жұмысына

АҢДАТПА

Диссертация қазіргі заманғы әлемдік геосаясаттағы, дәстүрлі исламның діни жүйе мен жаңа исламдық тенденциялар арасындағы түбегейлі айырмашылықты анықтайды. Сондай-ақ, мұнда идеологиялық бастаулардан қазіргі доктринаға дейінгі жаңа исламистік ағымдардың әртүрлі формаларының қалыптасуы мен даму ерекшеліктері және олардың қызметінің саяси бағыты талданады. Қазіргі кезеңдегі жаңа исламдық ағымдардың белсенділену процесі «Аль-Каида», «Исламдық мемлекет», «Мұсылман бауырлары», «әл-Нусра майданы», «Хезболла» және т.с.с. сияқты трансұлттық ұйымдар мысалында талданады. Жаңа исламдық ағымдарының радикалды формаларын дамытудың әлеуметтік, саяси және діни себептері қарастырылды.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі халықаралық қатынастарда және әлемдік геосаясатта ислам әлемі өте гетерогенді мемлекеттік және мемлекеттік емес, соның ішінде жүйеге қарсы акторлармен ұсынылғандығына байланысты. Бұл фактордың халықаралық және аймақтық сахнадағы әрекетінің қарама-қайшы көріністерін тудырады. Бұл құбылыстарды байыпты зерттеп, теориялық тұрғыдан түсінбей, қазіргі әлемдік геосаяси процестің ерекшеліктері туралы тәнік идея қалыптастыру мүмкін емес. Ислам әлемдегі ең жылдам дамып келе жатқан дін болып қала береді. Pew Research Center орталығының зерттеулеріне сәйкес 1,8 миллиард адам немесе әлем халқының 24%-ы өздерін мұсылман ретінде санайды. Әрине, бұл айғақ назарсыз қала алмайды, әсіресе исламның жылдам таралуы дәстүрлі исламдық аймақтарда ғана емес бүкіл әлемде байқалады. Бұл құбылыстың бірқатар салдары бар: бір жағынан исламды ұстанушылардың жалпы саны артады; екінші жағынан, жаңа жақтаушыларды тарту доктринаның көптеген ағымдарның, тенденцияларының және интерпретацияларының пайда болуына әкеледі. Бұл екі негізгі себепке байланысты:

– «дәстүрлі емес» аймақтарда сенушілер санының көбеюі көбінесе доктринаның тікелей бұрмалануына әкеліп соғады, бұл сауатты және білімді дін қызметкерлерінің, оқу орындарының жетіспеушілігімен, сондай-ақ жаңа исламдық ағымдардан тұратын деструктивті элементтердің жағымсыз әсерімен байланысты;

– постмодерндік релятивистік әлеуметтік-философиялық позицияларға көбірек негізделген батыстық қоғамға тән қазіргі зайырлы тенденциялар бірқатар ислам дінін ұстанушылардың жаңа шындыққа бейімделуіне, исламды

қазіргі жағдайларға бейімдеу жолдарын іздестіруіне әкеліп соқтырады. Әрине, исламға, сондай-ақ оны қабылдауға мұсылмандардың бір бөлігінің радикалды көзқарастарына байланысты жағдай әсер етеді, олар дінді «тазарту» және шығу тегіне оралу мақсатында қарулы күрес пен терроризмге жүгінуді мүмкін деп санайды. Бұл жағымсыз тенденциялар, әрине, Қазақстанда да, бүкіл әлемде де мұсылман қауымын (үмметін) айыптайды.

Зерттеудің нысаны: қазіргі әлемдік геосаясаттағы жаңа исламдық ағымдар.

Зерттеудің пәні: әлемдегі қазіргі геосаяси жағдайды тұрақсыздандыру факторы ретіндегі жаңа исламистік қозғалыстардың даму тенденциялары.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты әлемдегі қазіргі қоғамдық-саяси ахуалды тұрақсыздандыру мүмкіндігі тұрғысынан жаңа исламдық ағымдардың идеологиясы мен тәжірибесінің эволюциясын зерттеу болып табылады. Бұл мақсат белгілі бір саяси акторлардың қызметін, олардың әдістерін, құралдарын және идеялық-саяси көзқарастарын талдауда нақтыланған.

Зерттеу мақсатынан туындайтын жұмыстың негізгі міндеттері:

– «жаңа исламдық ағымдар» ұғымымен байланысты концепциялардың пәндік өрісін ашу, олардың қазіргі саяси шындықты талдауда эвристикалық және гносеологиялық маңыздылығын көрсету;

– жаңа исламдық ағымдардың идеялық-саяси доктринасының эволюциясын, оның қазіргі саяси акторларының тәжірибелік қызметінің таралуы мен ерекшелігіне әсерін талдау;

– әлемдік ислам қауымдастығы үшін қауіп ретінде түсіндіруге мүмкіндік беретін жаңа исламдық ағымдар мен олардың заманауи болжамдарының алғышарттарының жиынтығын қарастыру;

– исламдық ұйымдардың идеялық-саяси қызметінде қолданылатын заманауи әдістер мен құралдардың қалыпты немесе ультра радикалды бағытына қарай әртараптануын көрсету;

– әлемдегі саяси жағдайды тұрақсыздандыруға қабілетті саяси акторлар деп атауға мүмкіндік беретін «Аль-Каида», «Исламдық мемлекет», «Мұсылман бауырлары», «әл-Нусра майданы», «Хезболла» және т.б. сияқты бірқатар исламдық ұйымдардың идеологиясы мен тәжірибесінің негізгі ерекшеліктерін анықтау;

– жиһадтық топтар мен ұйымдар, ең алдымен «Аль-Каида» мен «Исламдық мемлекет» ұсынған жиһадтық салафизм идеяларына нақты анықтама беру;

– осы ұйымдардың идеологиясының жіктелуін, олардың жұмыс істеу механизмдерін, байланыс нүктелері мен айырмашылықтарын және оларды байланыстыратын жалпы идеологиялық белгілерді анықтау;

– қазіргі кезеңдегі жаңа исламдық ағымдарға қарсы саясатын оңтайландыру бойынша бірқатар шараларды әзірлеу және ұсыну.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы:

– исламдық бағыттағы радикалды саяси субъектілердің идеологиясы мен тәжірибесіндегі ортақ және ерекше қырларын анықтау арқылы «жаңа исламдық ағымдар» ұғымының пәндік өрісі ашылды;

– тарихи-саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени және т.б. факторлар кешенінің өзара тәуелділігі және исламдық радикализм субъектілерінің саяси қызметі мен идеологиясының қазіргі заманғы параметрлеріне алып келетін радикалды-исламистік доктринаның идеялық рәсімдеуі көрсетілген;

– жаңа исламдық ағымдардың доктриналық негіздері және оның әртүрлі бағыттары ашылды;

– жаңа геосаяси қатынастар жүйесіндегі жаңа исламдық ағымдарының орны анықталды;

– Таяу және Орта Шығыста болып жатқан үдерістер мәнмәтініндегі қазіргі заманғы этносаяси процестерге исламистік радикализм ағымдарының әсері белгіленді;

– исламдық радикализмнің әртүрлі ағымдарының Таяу және Орта Шығыста жүріп жатқан үдерістер тұрғысынан Қазақстандағы қазіргі этносаяси үдерістерге ықпалы анықталды;

– жаңа исламшыл қозғалыстармен, оның экстремалды түрлерімен күресу бойынша шаралар кешені ұсынылды;

– диссертациялық зерттеуде алғаш рет осы проблемаға арналған бірқатар шетелдік зерттеулер ғылыми айналымға енгізілді;

– жаңа исламдық ағымдармен, оның ішінде оның экстремалды формаларымен күресу бойынша шаралар кешені ұсынылды;

– диссертациялық зерттеуде алғаш рет осы мәселе бойынша бірқатар шетелдік зерттеулер ғылыми айналымға енгізілді.

Қорғауға ұсынылған негізгі ғылыми тұжырымдар:

– «Жаңа исламдық ағымдар» анықтамасы діни және идеологиялық доктринаға және қоғамдық-саяси практикаға негізделген, орташа және ультра-радикалды бағыттағы әртүрлі радикалды исламдық ұйымдардың қызметінде көрінетін саяси бағыт ретінде түсініледі. Жаңа исламистік ағымдардың заманауи өрлеуі – бұл идеология және әлеуметтік наразылықтың практикалық түрі ғана емес, сонымен қатар мұсылман қоғамының бірегейлік дағдарысын еңсеруге деген талпынысы. Мұсылмандардың рухани тірек іздеуде дәстүрлі мәдениетке бет бұруы, өзіндік ерекшелігі мен жан-жақты мүдделерін қорғауға деген ұмтылысы қазіргі әлемнің әлеуметтік-саяси және мәдени өміріндегі терең құрылымдық өзгерістермен қалыптасқан.

– Жаңа исламдық ағымдар доктринасында нақты жазбаша тұжырым жоқ, бұл – ізбасарлары ретінде радикалды исламдық ұйымдарының мүшелері болған мұсылман ойшылдарының әлеуметтік-саяси ілімдерінің теориялық мұрасының жиынтығы. Исламшылдар мұсылман қоғамдарының даму векторына және діни-саяси көшбасшылардың дискурстарында, халықаралық үкіметтік емес ұйымдардың қызметінде көрсетілген және көптеген тарату құралдарына ие

бірқатар әлеуметтік-саяси және экономикалық институттарды құру стратегиясына айналды. Исламдық радикализмнің идеялық рәсімдеуінің эволюциясы қалыпты және ультра радикалды екі бағыттың пайда болуында көрініс тапты. Олардың айырмашылығының өлшемі саяси мақсаттарға жетудің құралдары мен әдістеріне, атап айтқанда исламдық доктринаны таратуға және әлемдік геосаяси жағдайды тұрақсыздандыруға деген қатынасы болып табылады.

– Қазіргі әлемдік геосаясаттағы жаңа исламдық ағымдар «Аль-Каида», «Исламдық мемлекет», «Мұсылман бауырлары», «әл-Нусра майданы», «Хезболла», «Хамас» сияқты әртүрлі діни және саяси ағымдар болып табылады, олар – мұсылман елдеріндегі күрделі саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайдың көрінісі. Олардың әрқайсысының мұсылман қайраткерлерінің теориялық мұрасы мен «джихадтың» негізгі идеологиялық тұжырымдамасы төңірегінде құрылған өзіндік саяси және идеологиялық жобалары бар. Ұйымдардың барлық әрекеттері Халифат құруға, демек, әлемдегі геосаяси жағдайды тұрақсыздандыруға бағытталған.

– Идеологиялық базаның негізі және сонымен бірге әртүрлі нысандарда жүзеге асырылатын саяси тәжірибе, қазіргі геосаяси қатынастар жүйесіндегі терроризмнің негізгі жеткізушісі және негізгі таратушысы – жаңа исламистік ағымдар. Сонымен бірге, «жаңа исламдық ағымдарды» исламмен мүлдем теңестіру мүмкін емес екенін атап өтеміз. Сондықтан, диссертацияға танымдық қызығушылықтың тақырыбы – бұл ұлы әлемдік монотеистік діннің өзі – ислам емес, бірақ олардың бастамашылары қойған саяси мақсаттарға жетуде дін-сенімді кез-келген түрінде зорлық-зомбылықты ақтайтын идеологиялық құралға айналдыратын радикалды түрлері ғана. Әлемдегі жаңа исламистік қозғалыстардың идеологиясынан арылу қиын, исламшылдар барған сайын көптеген елдерге соққы беруде, ал Қазақстан да бұлардан тыс қалмайды.

– Жаңа исламдық ағымдардың экстремалды формасы бар, олар радикализм мен экстремизм, зерттеушілер атап өткендей, деструктивті дәстүрлі емес ағымдар исламға ғана тән емес, олар барлық діндерде бар. Өкінішке орай, Қазақстанда, атап айтқанда, соңғы жылдары террористік актілерді өздерін Таяу және Орта Шығыста болып жатқан үдерістер тұрғысынан исламның өкілдері деп санаған жаңа исламистік ағымдардың жақтаушылары – жастар жасады. Бірақ барлық діни экстремистер мен террористердің дініне қарамастан – қылмыскерлер, олардың дінге еш қатысы жоқ, бұл жағдайда – исламмен байланысы жоқ екенін ескеру керек, өйткені ислам зорлық-зомбылыққа шақырмайды, өлтіруге шақырмайды. Мұндай қылмыскерлер дін атын жамылып, өздерінің қылмыстық жоспарларын жасайды.

– Диссертацияда жаңа исламистік ағымдарға, саяси стратегияларға қарсы тұрудың тиімді саясаты, мұсылман елдерімен қарым-қатынастың ерекше логикасын қалыптастыру жүзеге асты. Қазіргі жағдайда мұсылман әлеміндегі қарқынды өзгерістерге тиімді жауап бере алатын саясат әлі дамымаған.

– Диссертациялық жұмыста жаңа исламдық ағымдар мәселесі бойынша бірқатар шетелдік зерттеулер алғаш рет ғылыми айналымға енгізілді. Жаңа исламистік ағымдар идеологиясының негізін қалаушылардың және Х. әл-Банна, А. Мавдуди, С. Кутба, У. бен Ладен, А. әл-Завахиридiң сөйлеген сөздері, еңбектері мен идеологиялық мәтіндері сонымен қатар L. Dawson, S. Lacroix, M. Barnett, J. Levy, U. Hasan еңбектерінде фундаментализм призмасы арқылы қарастырылатын жаңа исламистік ағымдарға ерекше назар аударылғанын атап өткен жөн. Зерттеушілер ислам әлемі мен батыс әлемі арасындағы мәдени және өркениеттік айырмашылықтарға көп көңіл бөледі. «Жаңа исламдық ағымдар», «ислам радикализмі», «исламизм», «саяси ислам» және т.б. ұғымдарының арнайы терминологиялық аппаратын пайдалану сауалдары даулы мәселелер болып қала береді.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі зерттеліп отырған мәселе бойынша отандық және шетелдік авторлардың еңбектері болды. Олардың ішінде қазіргі әлемдік геосаясаттағы жаңа исламистік ағымдардың көрінуінің тарихи, әлеуметтік-мәдени, саяси, ұйымдастырушылық аспектілеріне әсер ететін теориялық жұмыстар ерекше орын алады. Ғылыми талдаудың әдіснамалық принциптері, оларды қолданудың орындылығы зерттеу нысаны мен пәнінің сипатымен анықталады. Жұмыста танымның жалпы ғылыми және мамандандырылған әдістері қолданылады – жүйелік, тарихи, салыстырмалы, құрылымдық және функционалды, сонымен қатар эмпирикалық талдау әдістері-мазмұнды талдау және дискурстық талдау, бұл жаңа исламдық ағымдардың мәселелерін толық және объективті зерттеуге мүмкіндік берді.

Диссертациялық жұмыстың тұжырымдамалары саясаттағы фактор ретінде жаңа исламдық ағымдар мәселелерін одан әрі зерттеуде, мемлекеттік органдар жаңа исламистік ағымдарға қарсы тұрудың тиімді саясатын жасауда қолдана алады. Зерттеу материалдары халықаралық саяси үдерістерді, әсіресе, деструктивті ағымдардың таралу аймақтарында, жаңа исламистік ағымдарға қарсы күрестің халықаралық тәжірибесінде талдау және болжау үшін пайдаланылуы мүмкін. Диссертациялық зерттеудің нәтижелері саясаттану, халықаралық қатынастар және әлемдік геосаясат, саяси әлеуметтану, дінтану бойынша дәріс курстары мен арнайы курстарда қолданылуы мүмкін.

Диссертацияның құрылымы.

Диссертация көлемі – 159 бет. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі 302 дереккөзден тұрады.